

Dr. Sárközy Zoltán:

Az üzemtörténet-írás időszerű elméleti és módszertani kérdései

I. Európában a legrégebb üzemtörténeti alkotások a XIX. század első felében jelentek meg. A világ már túljutott a francia polgári forradalom korszakán, de az európai államok legtöbbszörének társadalmi berendezkedése még feudális jellegű volt, igaz, bizonyos prekapitalista vonásokkal. A legkorábbi üzemtörténeti munkák egyike ilyen körülmények közt, 1825-ben a szászországi Lauchhammer nevű helységben működő vasgyár 100 éves fennállásakor, mint jubileumi kiadvány látott napvilágot.

Nálunk Magyarországon Horváth Mihály, később az 1848. évi polgári kormány vallás- és közoktatási minisztere volt az üzemtörténet-írás egyik úttörője. 1840-ben, Budán jelent meg *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt* című könyve. Ez még nem üzemtörténeti, de már gazdaságtörténeti munka, mely tulajdonképpen szülőanyja az előbb említett monográfikus műfajnak. Hazánkban üzemtörténeti, illetőleg a kissé tágabban értelmezhető vállalat-történeti alkotások a kapitalizmus fejlődésének előrehaladtával, a XIX. század második felében, legnagyobb számban pedig az 1896. évi millenniumi jubileumi ünnepek évtizedében kerültek kiadásra. Ilyen pl. az a gazdaságtörténeti, szakágazati, sőt már kifejezetten üzemtörténeti szempontból is kiválóan használható összefoglaló, tízkötetes alkotás, amely Matlekovits Sándor szerkesztésében *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor* címmel, Budapesten, 1897/1898-ban jelent meg. Ekkor készültek el a legelső bank- és takarékpénztári vállalati monográfiák, hisz ezek éppen akkor tartottak fennállásuk 50. évfordulójánál. Ilyen volt pl. Pólya Jakab műve az 1841-ben alapított Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Rt. múltjáról, mely 1892-ben, Budapesten hagyta el a nyomdát. Hasonló könyvek, illetőleg füzetek örökítették meg a Sopronban, Győrött, Pozsonyban stb. működő takarékpénztárak első fél évszázadának történetét is. A bank- és pénzügyi monográfiák ettől kezdve folyamatosan jöttek léte a 75., majd a 100. évforduló alkalmával. Szerzőik közt találjuk pl. Hegedüs Lórántot, aki egyidőben az ország pénzügyminisztere volt. E munkák közül megemlítem *A százéves Soproni Takarékpénztár 1842–1942* című alkotást, amelyet Lestyán Sándor állított össze. E pénzügyi első részvényese gr. Széchenyi István volt, tevékenységével nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a város német nyelvű lakosságát is megtartsa a magyar haza iránti állampolgári hűségben.

A századforduló után valóságos „polgári-liberális” iskolát alapított Sztudinka Ferenc. Ő volt – többek közt – a Magyar Ipartörténet című, 1906 és 1911 között öt kötetben megjelent évkönyv szerkesztője. Itt adják ki 1906-ban folytatásokban egyéni főművét *A gácsi posztógyár története* címen, mely az első világháború előtti történelmi Magyarországon megjelent üzemtörténeti monográfiák közül a legjelesebbek egyike. A kötetek sikerei nyomán, az Országos Iparegyesület keretei közt, 1911-ben megalakult az ipartörténeti szakosztály, hogy szervezeten segítse a „gyármonográfiák” megjelentetését. Sztudinka Ferenc 1918-ban elkészítette annak a vállalatnak a 25 éves jubileumi történetét is, melynek főtisztviselői minőségben maga is alkalmazottja volt. Ez a losonci Magyar Bádóg- és Vasedény-Zománczógyár, Rakottay György és Társai cég nevet viselte. Az 1918-ban, Budapesten megjelent könyvből azt láthatjuk, hogy a polgári felfogásnak megfelelően milyen nagyfokú személyi kultusza van itt a vállalkozónak, a tulajdonosnak és családjának. Rajtuk kívül a főtisztviselők és a művezetők névsorával, továbbá fényképeivel találkozunk még. A munkásokat az író semmilyen módon sem örökítette meg. Ez a

¹ Elhangzott a HNF Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Honismereti Munkabizottsága és a Rónai Sándor Megyei Művelődési Központ megyei üzemtörténet-írói konferenciáján, 1982. április 17-én Ózdon. (Szerk.)

„hagyomány” folytatódik a mai kapitalista üzemtörténeti kiadványokban. Itt van pl. a Német Szövetségi Köztársaságban 1970-ben, Stolbergben, a Dalli Werke Mäurer • Wirtz elnevezésű szappan- és pipercikkgyár fennállásának 125. éves jubileuma alkalmával megjelent szép kiállítású könyvecske. Megtaláljuk itt is a vállalkozó család tagjainak fényképeit, a dédapától kezdve a ma tulajdonos dédunokáig bezárólag. A polgári felfogású szerző, Klara van Eyll, annyiban már „demokratizálódott”, hogy csoportos fényképeken ugyan még nem, de a munkapadok mellett itt-ott már megörökít néhány munkásnőt.

Műszaki értelmiségi, közelebről bányamérnök és igazgató volt Krizko Bohus, aki elkészítette *Az Urikány-Zsilyölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. Lupényi Bányatelepének rövid ismertetése* címen a legjellegzetesebb technikatörténeti monográfiáink egyikét. Az 1903-ban Budapesten kiadott könyv a szén lefejtésének krónikája, némi társadalomrajzzal, amely azonban csak a vállalati kolónia létesítményeinek, szervezeti egységeinek ismertetésére szorítkozik.

Az eddig elmondottak alapján megfogalmazhatjuk a korai hazai üzemtörténet-írás legfontosabb jellemző vonását. Művelői kivétel nélkül a szakképzett történetkutatói együttesen kívülálló, más irányú szakképzettséggel azonban rendelkező „laikus” történetkutatók voltak. Pénzügyi alkalmazottak, illetőleg pénzügyi szakemberek, könyvelési főtisztviselők, illetőleg üzletkötők, végül mérnökök, illetőleg technikusok. Pedig ez idő tájt létezett már Magyarországon egy igen haladó szellemű gazdaságtörténeti szakfolyóirat, a *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, melynek szerkesztője 1894 és 1901 között a nagynevű Tagányi Károly leváltárnok. A folyóirat egyébként 1906-ig jelent meg. A szerkesztő legjelesebb alkotását, *A földközösség története Magyarországon* címűt, a felszabadulás után, 1950-ben, Molnár Erik előszavával másodszer is kiadták. Csakhogy Tagányi Károly és munkatársai mint hivatásos levéltárosok, történetkutatók szinte kizárólag a feudalizmus korának gazdasági, azon belül is elsősorban mezőgazdasági viszonyaival foglalkoztak. Ha ipari témákhoz nyúltak, azokat is a céhes korszakból választották ki. A jobbágyi és a kisparaszti gazdaságok, továbbá a céhes és a kisipari műhelyek tevékenységének ábrázolása azonban nem tartozik az üzemtörténet-írás sajátos területéhez, mely a manufaktúrák és a gyárak, továbbá a kapitalizmus előtti és a kapitalista, majd pedig a szocialista üzemek és vállalatok tevékenységének feldolgozását tartja legigazibb feladatának. A kapitalizálódó, illetőleg kapitalista nagybirtok, valamint a szocialista korszak mezőgazdasági termelőszövetkezetei, illetőleg állami gazdaságai ugyancsak ide sorolhatók.

A régies felfogású történetkutatók általában irtóztak attól, hogy a közelmúlt történetével foglalkozzanak. Számukra a „történelmi” bűvárkodás egyenlő volt a régebbi vagy egyenesen a legrégebbi hazai évszázadok eseményeinek, gazdasági és társadalmi viszonyainak feltárásával. Ez az alapállás a két világháború közötti, ellenforradalmi korszakban sem változott meg. A helyzet még rosszabb lett, amennyiben a Sztudinka Ferenc körül kialakult „polgári-liberális” irányzatnak sem volt többé folytatása. A hivatalos gazdaságtörténet-írás – ha lehet – még erőteljesebben a mezőgazdaság felé fordult. Gondolok itt az egyébként tiszteletre méltó Domanovszky Sándor professzor személyére és a feudális uradalmak történetét feldolgozó iskolájára. A korszak jeles alkotása: a *Magyar Művelődéstörténet*, ez a Budapesten, 1939–1941-ben megjelentetett, 5 kötetes sorozat is csak elvéve közölt ipartörténetnek nevezhető, érdemleges tanulmányokat, pl. Berlász Jenő vagy Léderer Emma tollából.

Ilyen körülmények közt megint a történetírói szakmán kívül álló Futó Mihály, egyidőben a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara tisztviselője, alkotta meg a korszak legvaskosabb munkáját, *A magyar gyáripár története* címmel, amelynek 1881-ig terjedő I. kötete Budapesten, 1944-ben jelent meg. A technikusok is tettek le az asztalra egy összefoglaló művet, a Magyar Mérnök- és Építészegylet 60 éves jubileuma alkalmából. A kiadvány címe: *Technikai fejlődésünk története 1867–1927*. Mindkét dolgozat bőven tartalmaz olyan adatokat, amelyek az üzemtörténeti monográfiák szempontjából ma is felhasználhatók.

Ekkor azonban, ha nem is Magyarországon, de a Szovjetunióban döntő fontosságú esemény következett be, mely áttételesen, évtizedek múltán a hazai üzemtörténet-írás további fejlődését is nagyban meghatározta. 1931. szeptember 7-én Maxim Gorkij cikket jelentetett meg a Pravdában, s a világon elsőként körvonalazta a szocialista üzemtörténet-írás programját. A körje gyűlt írók, történetudósok, munkások számára világosan kifejtette, hogy a szovjet üzemtörténet-írás központi alakja – először a történelemben – a gyári munkás. Eszerint: „A gyárak és üzemek története – a ti múlt és jelenbeli munkátok története lesz. E munkának ki kell fejlesztenie és meg kell erősítenie annak tudatát, hogy egyedül ti vagytok az ország urai, hogy mindaz, ami állatok épül, értetek épül, minden szükségletek teljes kielégítésére, az új, állatok teremtett szocialista kultúra kifejlesztésére...”

Azóta több mint ötven esztendő telt el. A felszabadulás után azonban hazánkban még mindig több mint két teljes évtized kellett ahhoz, hogy a Gorkij által lefektetett elvek, valamint a történetkutatói szakismeretek egymásra találjanak a szocialista üzemtörténet-írás fellendítése érdekében. Nem mintha 1945 óta nem nyert volna egyre nagyobb teret történetudományunk minden lehetséges ágában a marxizmus–leninizmus. Gondolok itt a most is első helyen művelt politikai történelem mellett Berend T. Iván és Ránki György vagy mások kiemelkedő gazdaságtörténeti elemzéseire, vagy példának okáért a *Tanulmányok Budapest múltjából* című, többkötetes sorozatban megjelent üzemtörténeti szaktanulmányokra, továbbá az olyan monográfiákra, mint amilyenek Babics András: *A pécsvidéki kőszénbányászat története* (1952), végül Ruzsás Lajos: *A pécsi Zsolnay-gyár története* (1954) című könyvek. Az

üzemertörténet-írás egészében azonban mégiscsak a történetkutatói szakma széles országújtától távol eső, az igazán hozzáértők irányítását nélkülöző, zömmel lelkes úttörők, vállalati lokálpatrióták, mérnökök, munkások, nyugdíjasok, munkásmozgalmi tisztségviselők által művelt, vegyes színvonalú, jórészt publicisztikai hangvételű alkotások gyűjtőhelye és tárháza volt a felszabadulást követő két évtizedben.

Ez a helyzet 1967 tavaszán, a Salgótarjánban megtartott történetész-vándorgyűlés alkalmával változott meg, amikor megalakult a Magyar Történelmi Társulat üzemertörténeti szakosztálya.² Az iparilag fejlett szocialista országokban, pl. a Szovjetunióban, sőt Csehszlovákiában, valamint a Német Demokratikus Köztársaságban e folyamat korábban következett be, mint nálunk Magyarországon.

Az üzemertörténeti szakosztály életre hívása óta a már többször említett monográfikus műfaj történetkutatók, elsősorban levéltárosok patronálása és irányítása alá került. A hazai helytörténetírásához hasonlóan azonban megmaradt a tisztán tudományos célkitűzésű, más történettudományi ágazatoktól eltérően elsősorban népszerű-tudományos igényűnek és jellegűnek. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy nem a szűk szakmai körök számára, a világtól elvonatkoztatott „elefántcsonttoronyban” hozza létre alkotásait, hanem kifejezetten a nagyközönség számára. Mindig közérthető nyelven, szép illusztrációkkal, képekkel, ábrákkal, rajzokkal megtűzdelve igyekszik közölni az érdekes, múltbeli, elsősorban egy-egy térben és időben lezárható gazdasági egységre vonatkozó eseményeket, illetőleg eredményeket. Ennek megfelelően kiadványaink szerzői között változatlanul megtalálható minden olyan „kivüli”, aki a maga nem történettudományi hivatása vagy foglalkozása területén egyébként kiváló szakember, és a múlt egy-egy részlegének feltárása érdekében velünk együttműködni, illetőleg szövetkezni hajlandó.

Nagyon jól tudjuk, hogy e bonyolult műfajban az ún. „céhes” történetkutatók sem mondhatók mindenben szakembernek. A műszaki vagy akár a könyvelői, számszaki sajátosságok területén különösen nem, hisz ezek beható ismerete speciális egyetemi vagy főiskolai végzettséget tételez fel. Sokszor nem rendelkezünk elegendő helyi ismeretanyaggal sem, ami mindig erős oldala az üzemi történetíróknak. Viszont nálunk jobban senki sem ismeri a múlt feltárásához szükséges, rendszerint a közgyűjtemények keretei közt őrzött forrásanyagot, továbbá a gazdaság-, és társadalom-, valamint a politika-, olykor egyenesen munkásmozgalom-történet általános összetevőit. Ilyen körülmények közt ebben a monográfikus műfajban kölcsönösen rászorulunk egymás segítségére.

Az üzemertörténeti szakosztály eddigi 15 éves tevékenysége abban is eltért az általános történettudományi hagyományoktól, hogy fokozottabb mértékben vette igénybe a szocialista nagyvállalatok mecénásainak anyagi támogatását. 1967-ben 14 pártoló taggal rendelkezünk, ez a szám 1978-ra 137-re emelkedett. A minket pártoló vállalatok által befizetett évi 1000–1000 forintok tették lehetővé – többek között – a viszonylag nagyarányú publikációs tevékenykedést. 15 év alatt kb. 50 kiadványt jelentettünk meg.

Ezekből 21 db üzemertörténeti monográfia, 10 db üzemertörténeti füzet, 9 db módszertani kiadvány, 6 db az olyan üzemertörténeti dolgozat, mely a szakosztály közreműködésével jelent meg. Kiadásra készen van újabb 6 monográfia, illetőleg tanulmány.

Kiadványaink között legkevesebb 10 db olyan alkotás található, mely eléri a legjobb külföldi munkák szakmai színvonalát. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy részben a tudományos élet területén, részben a szorosabb értelemben vett szakmai körökön kívül változatlanul jelennek meg olyan művek is, melyek kimunkálása a szakosztálynak nincs befolyása. Törekvésünk itt arra irányulnak, hogy a Kiadói Főigazgatóságnál elérjük: csak színvonalas üzemertörténeti kiadványok megjelenését engedélyezzék.

A mecénásokkal való együttműködésnek van azonban elvi-tudományos szempontból nézve árnyoldala is. Kiadványaink zöme olyan vállalatok múltbeli tevékenységét jeleníti meg, melyeknek jogutóda, ma is élő folytatása van. Márpedig eléggé közismert, hogy az élőkről sokkal nehezebb napjainkig nyúló történeti képet rajzolni, mint a holtakról. A „megrendelő fél” igényei ilyen körülmények közt nem egy esetben akadályozzák a történetiség elvének zavartalan érvényesülését. Bár szocialista mecénásainkkal azonos politikai nézeteket vallunk, ilyenkor kénytelenek vagyunk velük szemben is védeni az alkotó ember szabadságát! Eddig az esetek többségében kompromisszumok árán sikerült az ellentéteket áthidalnunk.

A Magyar Történelmi Társulat üzemertörténeti szakosztálya olyan gyorsan felnőtt az elvállalt feladatok megoldásához, hogy más hazai társadalmi szervekkel karöltve 1972-ben Budapesten és Mosonmagyaróvárott megrendezte a II. nemzetközi üzemertörténeti konferenciát. Ezen 8 országból 26 külföldi résztvevő volt jelen, miközben a hazai érdeklődők száma elérte a 130-at. A konferencia legfontosabb előadásai az üzemertörténet-írás sajátosságaival, tudományközi, összetett jellegével foglalkoztak.

1978 márciusában Veszprémben tartottuk meg az I. országos üzemertörténeti konferenciát. A szakosztályon kívül a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, továbbá a Szakszervezetek Országos Tanácsa, meg egyéb politikai, illetőleg társadalmi szervek vállaltak részt a konferencia megrendezésében. Tárnya az üzemertörténet-írás mozgalmi feladatainak megvizsgálása volt. Előzőleg, 1973/1974-ben ugyanis sor került az üzemek államosításának negyedszázados évfordulója alkalmából meghirdetett nagyszabású pályázat lebonyolítására. Ekkor a Szakszervezetek Országos Tanácsához 58 pályamű érkezett be. E pályázat kiírása egyértelműen bebizonyította, hogy az üzemertörténet-írás mozgalmi feladatokat is ellát, művelésével változatlanul foglalkoznak a gyári munkások és a műszaki értelmiségiek! A mozgalmi jellegű műfaji területen is tükröződik. Ez hozta létre az üzemi évkönyveket, illetőleg üzemi krónikákat, valamint a brigádnaplókat. Nyilvánvaló, hogy a vállalat-történetek különös hangsúllyal foglalkoznak a felszabadulás óta eltelt évtizedek folyamán elért új eredményekkel, a hazai és nemzetközi sikerekkel, a feltalálók,

űjtők, élenjáró munkások, a szocialista brigádok szerepének bemutatásával. Mindezekkel elmélyítik a munkahelyhez való kötődést, a törzsgárdaszellemet, a szocialista megalapozottságú lokálpatriotizmust, a Honismereti mozgalmat, az új típusú közgondolkodást, egészében a szocialista hazafiságot.

II. Előadásom második részében rátérek a vállalat történet írás, vagy ahogyan nálunk megrögződött, az üzemtörténet-írás sajátosságainak ismertetésére. Ahogyan a bevezetőben mondtam, ez a műfaj több tudományágat egyesítő, összetett műfaj. Véleményem szerint legtöbb köze a gazdaságtörténethez van, annak egy bizonyos vállalatra, vagy ezen belül valamelyik egyedi gyárra, illetőleg üzemre, telephelyre leszűkített változata. Marx meghatározása szerint: „A gyár . . . komplex termelési, társadalmi, gazdasági, technikai jelenség.” E meghatározásban nem véletlenül került első helyre a *termelés*, amely társadalmi keretek közt mindig azonos a gazdálkodással. A vállalati forrásanyagban éppen ezért elsőnek a termelés, a gazdálkodás eredményeit rögzítő üzleti könyvek, a mindenkor pénzügyi helyzetet bemutató könyvelési iratok, összesítések, kimutatók, mérlegek, leltárak jelentek meg. Az állami törvények is ezek vezetésére kötelezték elsőnek az üzletembereket, kereskedőket. Második helyre a *technikai* történetet, a műszaki fejlődést tenném. Igaz, hogy ez csak az ún. termelő üzemeknél fontos, hiszen a bankok, pénzügyi intézetek évszázadok óta azonos üzleti szabályok szerint kezelik a pénzüket, legfeljebb némileg racionalizálják vagy gépesítik az ügyintézését. Ilyen jellegű azonban a kereskedelmi, sőt a közlekedési szakma is! A termelőüzemek ezekkel szemben sokszor létüket is a technikai felfedezéseknek köszönhetik. Gondolok itt olyan iparágakra, mint amilyen a villamosenergia-ipari és az áramszolgáltató iparág, a villamos ipar és a vegyipar egészében, de még a kőszénbányászat is, amely köztudomás szerint forradalmasította, pl. a vaskohászatot. A modern fegyvergyártásról, a polgári és hadi repülőgépiparról, az atomenergia békés és háborús célú felhasználásáról, illetőleg gyártásáról nem is beszélve.

Harmadik helyre kívánkozik a *társadalomtörténet*. Idetartozik a munkáséletmód-kutatás, az üzemi szociológia és szociográfia, a művelődéstörténet. Nyilvánvaló, hogy a kapitalizmus és a szocializmus közt az üzemtörténetet illetően ezen a területen van a legnagyobb különbség. Mindkét társadalmi rendszerben igaz tétel a könyvelésre nézve az a körülmény, hogy 2x2=4-gyel, ami meghatározó a nyereséges vagy veszteséges gazdálkodást illetően, a technikai fejlődés tudományos szabályai is azonosak, mások azonban a társadalmi élet összetevői. Ezek szoros kapcsolatban állnak a politikai hatalommal. Mivel a tőkés társadalomban a polgárság az államhatalom, a vállalati élet központi alakja is az üzletember (a *businessman*), a tulajdonos. Őt követik rangsorban a főtisztviselők, köztük esetlegesen a műszaki értelmiségiek, majd a szakmunkások és egyéb munkások stb. A szocialista társadalomban a szocialista, kommunista munkáspártoké a politikai, illetőleg az államhatalom. Ennek következtében az üzemi élet központi alakja különféle változatokban kifejezetten a munkás, második helyen pedig a műszaki értelmiség, azután következnek az egyéb alkalmazottak.

A társadalomtörténettel az elmondottak szerint is szoros kapcsolatban van a politikai történet. Ennek keretei közé soroljuk be a marxista és egyéb munkásmozgalmak múltjának feltárását. Hazai viszonyaink közt különös hangsúlyt kapnak a XVIII. század végéig visszanyúló munkás érdekvédelmi társulások (pl. betegbiztosító pénztárak). Az üzemtörténet kutatójának éppen ezen a területen kell vigyáznia arra, hogy az egész és a rész dialektikáját, összekapcsolódását, illetőleg ellentmondásait ügyesen érzékeltesse. A történelmi folyamatok nem olyan egyszerűek, mint a tenger és a tengerszem kapcsolata. Ez utóbbi ugyanis a monda szerint együtt hullámozik az előbbivel. A történelemben ez csak nagyjából igaz. A monográfikus kutatások értelme éppen abban van, hogy az általánosanál jóval mélyebbre ásva, olyan jelenségeket tárjunk fel, melyek képesek módosítani a történelmi tudatban megrögződött, szokványos, általános képet is.

Itt a szemléltetés kedvéért a már látott polgári jellegű monográfiák után nézzünk meg két szovjet üzemtörténeti feldolgozást. Az egyiket a Leningrád közelében levő Ohti Kémiai Kombinát 250. évfordulója alkalmával, Leningrádban adták ki. A könyvet, mely 1965-ben jelent meg, a Leningrádi Zsdanov Egyetem munkatársai írták, illetőleg állították össze. Az első fejezet 1715-től 1917-ig tart, a második 1917-től 1941-ig, a harmadik a Nagy Honvédő Háború éveit tartalmazza, 1941-től 1945-ig, a negyedik: 1945-től 1965-ig az újjáépítést és a modern fejlődést mutatja be. A könyv minden fejezete után, melyek csak a vázlatos történeti leírást tartalmazzák, közvetlenül a korszak legfontosabb dokumentumai következnek. Az idő előrehaladtával pedig kiegészítésként még a visszaemlékezések is. Összesen 255 oldmány, illetőleg visszaemlékezés támasztja alá a könyv adatait. A nagyszámú dokumentum mellett – különösen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom idejétől – megkezdődik az illusztrációk használata. A szovjet demokratizmus jeleként lépten-nyomon munkásarcok, olykor -csoportok tűnnek fel.

A másik monográfia nyomdatechnikai szempontból figyelemre méltó. Bizvást odaállítható külső kiállításra tekintetében a legszebb nyugat-európai üzemtörténeti monográfiák mellé. Ez a könyv a Leningrádi Címgyár, a hajdani Kártyagyár 1817 és 1967 közti, másfél évszázados történetét jeleníti meg. Itt is a Nagy Októberi Szocialista Forradalom választja ketté a gyár két korszakát. Az 1969-ben, Leningrádban kiadott könyv feldolgozása mindenben követi az elsőnek ismertetett monográfiát. Az olvasónak azonban az az érzése, hogy sokkal elevenebb, érdekesebb és életszerűbb, mint az Ohti Kémiai Kombinát történetét bemutató alkotás. A szebbnél szebb illusztrációk révén a munkáscsoportokkal nemcsak munka közben találkozunk, hanem a szabad idő sokoldalú elfoglaltságai, a művelődés,

szórákozás és a sportolás perceiben is! A 246 okmánnyal teletűzdelt és a szép, olykor színes illusztrációkkal elevebben varázsoljt könyv méltán tekinthető a szovjet üzemtörténet-írás egyik reprezentatív alkotásának.

Utoljára hagytam az üzemtörténet-írással leginkább rokon vonásokat mutató történeti műfajt, a helytörténetírást. Mindkettőt változatos összetételű és foglalkozású egyének művelik és a nagyközönség olvassa. Ez önmagában nem zárja ki, hogy ne létezzenek olyan színvonalas helytörténeti, illetőleg üzemtörténeti munkák, melyeknek szaktudós szerzői éppen e művek megalkotása révén jutottak el a tudománypolitika legmagasabb irányító helyeire, mint ahogyan ez nem egy esetben Franciaországban és más országokban megtörtént.

Mindkét műfaj térben lesűkített keretek közt mozog. Az üzem azonban nem légüres körülmények közt fejt ki működését, hanem valamilyen emberi településen, melynek életét rendszerint sarkaiból forgatja ki. A Rajna vidéki szén- és vasérclelőhelyek felfedezése Európa egyik legnagyobb iparvidékét alakította ki, ahol is a hajdani falvakból több százszáz lakosságát magukba foglaló iparvárosok alakultak ki. (pl. Düsseldorf). Olyan hazai helységek mint amilyen Ózd, sem lettek volna soha városok, ha 1845-ben a környéken felfedezett barnakőszéntelepek hozamára számítva, nem éppen ide telepítették volna a korabeli vállalat legjelentősebb vasgyárát. A helytörténet egy üzemtörténeti dolgozat keretein belül azoiban nem öncélú, hanem rövid pórásra fogott, kiegészítő műfaj, mely szolgálója és nem egyenrangú partnere az üzemtörténetnek.

III. A szocialista üzemtörténet-írás sajátosságai közé sorolható, hogy eltérően a kapitalista körülmények közt megjelenő, általában egyszerűs alkotásoktól, elég sok az olyan könyv, melyet – különösen nagy vállalkozások esetén – több szerző együttesen dolgozott fel. Erre mondják, angol kifejezéssel, hogy nálunk e műfajban kialakult az ún. team-módszer. A szó magyarul először „fogat”-ot, másodsor „csapat”-ot jelent. Nyilvánvaló, hogy a „csapat” fogalma túlmutat a szerzők körén is, magába foglal mindenkét, aki egy-egy könyv megjelenése körül „bábáskodott”.

Így volt ez 1931 után a Szovjetunióban, s így történt 1980-ban Magyarországon. A Szovjetunióban 1939-ben adták ki első alkalommal *A Putyilov gyár története* című, azóta már a harmadik kiadást is megért, kétkötetes, 62 ívre terjedő, nagy formátumú üzemtörténeti alkotást, melynek szerzői M. Mitelmann, B. Glebov és A. Uljanszkij voltak. Munkájukat segítette anyaggyűjtéssel a gyár munkáskollektívája, elvi, ideológiai útmutatásokkal az üzemi, illetőleg a pártvezetők, végül művészi tanácsokkal valamelyik ideológus, miközben egész alkotást összefogta a szerkesztő bizottság.

Az Ózdi Kohászati Üzemek története című könyvnek 1980-ban 10 szerzője volt. Munkájukat anyaggyűjtéssel és előtanulmányok megírásával segítette a gyár társadalmá, személy szerint pl. Dobosy László és Lehoczky Alfréd. A kéziratot formába öntötte Berend T. Iván szerkesztő, szakmai tanácsokkal látta el három hivatalos lektor, továbbá elvi, ideológiai útmutatásokkal az üzemi párt szervezet illetékesei. Ez utóbbiak közt olyan is akadt, aki menet közben beszállt a szerzők közé.

Az ózdi üzemtörténeti monográfia előnyösen különbözik az összes eddigiektől, éppen abban, hogy nemcsak helytörténeti alapvetéssel rendelkezik, mint pl. a Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyár története című ismert monográfia, hanem a helytörténeti fejezetek véges-végig szívósan követik a gyártörténet korszakait. Valóságos „szolgáltató” módon, ha szabad ezt a manapság divatos kifejezést használnom. Jót tett az alkotásnak az a körülmény, hogy mecénásaink a 125 éves jubileumi ünnepek elmúltával sem vesztették el kedvüket és türelmüket. A szerzők csapatában bekövetkező gyakori változások miatt évekre menő csúszások ellenére is kitarítottak a kézirat kiadása és a könyv megjelenítése mellett. Mecénásaink kifejezett kívánsága volt egyébként, hogy a hajdani Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. ipari birodalmának határait megnyesve, a történetet Ózdra, Sajóvárkonyra és Bolyokra, az Ózdi Kohászati Üzemekre és az ezt közvetlenül kiszolgáló bányavidékre szűkítsük le. A monográfia helytörténeti részei még így is lényeges új adatokat tártak fel az Ózdra betelepített, nagyrészt szlovák származású szakmunkások magyarosodása és a környékbeli falvakból kikerülő magyar parasztbányászok rendszeres foglalkoztatása vonatkozásában.

A könyv sok szerző különböző színvonalú munkájának eredménye. Az írók részben Budapesten, részben Miskolcon, részben pedig Ózdon élnek. Az ilyen összefogás elég általános a helytörténetírók körében (lásd erre a Soproni Szemlét), de szinte példa nélkül álló a hazai üzemtörténeti műfajban. Mindezek eredménye a külsőleg jó benyomást keltő, szépen illusztrált, tartalmilag is figyelemre méltó alkotás, mely bizvást sorolható a legrangosabb hazai üzemtörténeti monográfiák közé. Ha értesüléseim nem csalnak, az európai ranglistán, „a nemzetközi tudományos tözsdé”-n is jegyezni fogják. A vállalat pedig arra is felhasználhatja majd, hogy hazai, valamint külföldi üzletfelei körében hírnevét öregbítse!